

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ФІЛОНОВА ЮЛІЯ МИХАЙЛІВНА

УДК 347.122:347.25 (477)

ЗАХИСТ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ЧУЖЕ МАЙНО В УКРАЇНІ

12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право»

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

ХАРКІВ – 2020

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Яроцький Віталій Леонідович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри цивільного права № 2.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, доцент **Цюра Вадим Васильович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри цивільного права;

– кандидат юридичних наук, доцент **Шишка Олександр Романович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін.

Захист відбудеться «23» грудня 2020 р. о 13:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84а.

Автореферат розіслано « 20 » листопада 2020 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

К.В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Інститут речових прав на чуже майно, маючи давню історію, яка бере свій початок ще в римському праві, поступово трансформується й набуває особливого значення. Крім того, в умовах сьогодення, коли прискорилися процеси глобалізації, інтеграції, відкрився вільний доступ на ринки інших країн, для вітчизняної практики й сучасної юридичної науки, зокрема, цивільного, сімейного, житлового права тощо, вирішення питання захисту речових прав на чуже майно стає дуже актуальним. У контексті сказаного потребують поглибленого дослідження сучасні механізми захисту речових прав на чуже майно, зважаючи на необхідність врахування позитивного закордонного досвіду країн континентальної Європи. Так, інститут речових прав на чуже майно знайшов своє закріплення у праві та законодавстві багатьох зарубіжних країн світу в комплексі з особливостями його захисту, ставши віддзеркаленням поширеної судової практики й обґрунтованих доктринальних підходів. Водночас у чинному цивільному законодавстві України цей інститут є відносно новим, а отже, потребує поглибленого вивчення.

Сучасні євроінтеграційні прагнення нашої держави, вплив глобалізації та інноваційні технології стають рушійною силою на шляху реформування вітчизняної правової системи в цілому й окремих галузей права і законодавства. Крім того, з ратифікацією 1 вересня 2017 року Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (від 21.03.2014 р. і 27.06.2014 р.) новий поштовх отримав подальший розвиток сучасної цивілістичної доктрини. Набуття чинності цього документа стало історичною подією, після якої легалізувалася розбудова новітніх доктринально-законодавчих підходів до захисту речових прав на чуже майно з урахуванням успішної практики країн-членів Європейського Союзу.

Незважаючи на позитивні законодавчі новації, чинне цивільне законодавство України не закріплює дефініції «речові права на чуже майно», містить винятково загальні положення щодо окреслених прав. Поза увагою законодавця й надалі залишаються питання впровадження спеціальних способів захисту речових прав на чуже майно і необхідності їх закріплення в нормах Цивільного кодексу України. Окреслені прогалини призводять до стрімкого зростання кількості справ, пов'язаних із захистом порушених речових прав на чуже майно, які розглядаються судами України. Саме за допомогою залучення судової гілки влади досліджуваний інститут отримує свою найбільш ефективну реалізацію.

Крім того, у правозастосовній практиці з'явилися раніше невідомі теоретичні й практичні проблеми використання юрисдикційних (речово-правових, зобов'язально-правових) і неюрисдикційних (самозахист) способів захисту речових прав на чуже майно, вирішення яких останнім часом стає нагальною потребою. Проблема захисту речових прав на чуже майно актуалізувалася останнім часом також завдяки розширенню приватних засад розвитку цивільного обороту, що призвело до зіткнення інтересів власників і носіїв речових прав на чуже майно, які, певною мірою, викликані досить поверхневим рівнем урегульованості.

До того ж спостерігається інтенсифікація реформування вітчизняного цивільного законодавства, що супроводжується оновленням цивільно-правових механізмів правового регулювання досліджуваних відносин. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України» від 17.07.2019 р. № 650 започатковано комплексну роботу над оновленням цивільного законодавства України, приведенням його у відповідність до світових стандартів приватного права з урахуванням сучасних тенденцій, коли питанням захисту речових прав на чуже майно приділяється значна увага.

У той же час, попри актуальність і необхідність якнайшвидшого вирішення проблеми вдосконалення цивільного законодавства України у сфері захисту речових прав на чуже майно, вказаний інститут не став самостійним об'єктом фундаментальних досліджень і розглядався здебільшого фрагментарно.

Науково-теоретичним підґрунтям дисертаційної роботи стали праці таких вітчизняних і закордонних науковців, як: Т. Є. Абова, М. М. Агарков, С. С. Алексєєв, О. О. Бакалінська, М. О. Барінов, О. А. Беляневич, Ж. Л. Бергель, Т. В. Боднар, В. І. Борисова, М. І. Брагінський, С. М. Братусь, Є. В. Вавілін, Є. В. Васьковський, І. В. Венедиктова, В. В. Вітрянський, О. В. Волков, М. К. Галянтич, М. А. Гредескул, В. П. Грибанов, А. Б. Гриняк, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, М. В. Домашенко, І. В. Жилінкова, О. В. Зінченко, О. С. Іоффе, І. Р. Калаур, В. С. Ковальська, А. В. Коструба, О. О. Кот, О. В. Кохановська, О. О. Красавчиков, Є. О. Крашенінников, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, О. І. Міхно, Є. О. Мічурін, М. В. Мороз, В. В. Надьон, О. О. Отраднава, М. Д. Пленюк, С. О. Погрібний, М. О. Рожкова, Я. М. Романюк, Ф. Савінь'ї, О. І. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатєєва, Є. О. Суханов, М. М. Тарасов, К. Фрьоде, Р. О. Халфіна, Є. О. Харитонов, Г. Г. Харченко, В. В. Цюра,

К. Е. Шахназарян, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, О.Р. Шишка, О. С. Яворська, В. Л. Яроцький та ін. Наукові результати, отримані наведеними вченими, вплинули на формування концептуальних ідей і визначили основні тенденції розвитку сучасного цивільного законодавства України у сфері захисту речових прав на чуже майно.

Указані обставини зумовлюють необхідність поглибленого вивчення інституту захисту речових прав на чуже майно з метою усунення наявних прогалин у доктринальних і законодавчих підходах. Необхідність виявлення недоліків і розробки пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання в досліджуваній сфері, спираючись на позитивний закордонний досвід, визначає актуальність цього наукового дослідження.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 25 грудня 2015 року, протокол № 5 від 25 грудня 2015 року, й узгоджується з планом науково-дослідних робіт кафедри цивільного права № 2 Університету в межах державної цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин в Україні» (№ державної реєстрації 0111U000963).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є визначення сутності і змісту правових засобів захисту речових прав на чуже майно в контексті теоретичних і практичних проблем цивільно-правового регулювання у вказаній сфері; формулювання теоретичних положень і пропозицій з удосконалення чинного цивільного законодавства України із урахуванням системного узагальнення й порівняння норм вітчизняного й закордонного законодавства у сфері захисту речових прав на чуже майно, а також розробка наукових висновків.

Відповідно до поставленої мети окреслено основні завдання дослідження:

- виокремити і розкрити суть історико-правових засад виникнення інституту речових прав на чуже майно, вказати особливості його захисту в римському праві;
- з'ясувати гносеологічну й прикладну сутність речових прав на чуже майно;
- установити й окреслити специфіку застосування способів захисту речових прав на чуже майно;
- визначити співвідношення варіативних способів захисту речових

прав на чуже майно, конкретизувати риси взаємозв'язку й взаємообумовленості між речово-правовими й зобов'язально-правовими способами захисту прав на чуже майно;

– узагальнити практику застосування чинного законодавства України у сфері захисту речових прав на чуже майно під час здійснення судочинства з метою виявлення й вирішення проблем у функціонуванні механізму правореалізації;

– сформулювати теоретичні висновки й розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення норм чинного цивільного законодавства України у сфері захисту речових прав на чуже майно з урахуванням тенденцій його розвитку й позитивного зарубіжного досвіду.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері захисту речових прав на чуже майно в Україні, які виникають під час застосування конкретних форм і способів захисту за умови реалізації особою своїх правоможностей носія речових прав на чуже майно і потребують удосконалення в контексті реалій сьогодення.

Предметом дослідження є захист речових прав на чуже майно в Україні.

Методи дослідження. Відповідно до поставленої мети й завдань у роботі використано як загальнонаукові (діалектичний, системний, аналізу та синтезу, класифікації, групування, правового моделювання та ін.), так і спеціально-наукові (історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-юридичний та ін.) методи.

Методологічною основою став діалектичний метод, який дозволив визначити стан, тенденції і перспективи розвитку наукових досліджень у сфері захисту речових прав на чуже майно. Системний метод став у нагоді під час аналізу цивільного законодавства України і країн континентальної Європи. Метод аналізу і синтезу дав змогу вивчити теоретичні передумови інституту захисту речових прав на чуже майно. За допомогою методів класифікації та групування визначено види речових прав на чуже майно і способи їх захисту. Сформулювати конкретні пропозиції щодо оновлення національного цивільного законодавства України вдалося завдяки методу правового моделювання.

Історико-правовий метод використано для дослідження еволюції наукових уявлень про юридичну природу речових прав на чуже майно і способів їх захисту, а також для вивчення становлення й розвитку правових основ вказаного інституту. Порівняльно-правовий метод, у комплексі із формально-юридичним, дозволив установити, узагальнити й порівняти чинні моделі правового регулювання відносин захисту речових

прав на чуже майно в різних галузях права (цивільне, господарське, земельне) та правових системах зарубіжних країн із нашою державою.

Нормативною основою написання роботи стали положення Конституції України, Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), Земельного кодексу України (далі – ЗК України), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод тощо. Емпіричною базою дослідження стали узагальнення судової практики та прецеденти ЄСПЛ.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що подана на захист робота є одним із перших у вітчизняній цивільно-правовій науці комплексним науковим дослідженням інституту захисту речових прав на чуже майно в Україні, проведеним у зв'язку з необхідністю вдосконалення й рекодифікації (оновлення) чинного цивільного законодавства нашої країни, спираючись на позитивний закордонний досвід. Основні теоретичні й практичні результати, які мають наукову новизну, конкретизуються в таких положеннях, висновках і рекомендаціях.

Уперше:

– встановлено специфіку цивільно-правових засобів захисту речових прав на чуже майно в Україні, з урахуванням їх ролі та значення у досліджуваному сегменті механізму цивільно-правового регулювання. З'ясовано, що провідна роль та значення цивільно-правових засобів захисту речових прав на чуже майно у вказаному механізмі полягає, перш за все, у забезпеченні відновлення втраченої внаслідок правопорушення можливості здійснення речових прав на чуже майно в Україні без покладення на правопорушника додаткових обов'язків;

– доведено, що міри цивільно-правової відповідальності за порушення прав і законних інтересів їх носія в досліджуваному сегменті механізму цивільно-правового регулювання, на протигагу цивільно-правовим засобам захисту речових прав на чуже майно в Україні, мають характер цивільно-правових санкцій і зводяться до покладення на правопорушника додаткових обов'язків майнового характеру або позбавлення належних йому майнових прав, не виключаючи при цьому відновлення можливості здійснення порушеного суб'єктивного цивільного права на чуже майно;

– обґрунтовано, що механізм здійснення й захисту суб'єктивних речових прав на чуже майно в Україні характеризується релятивною диспозитивністю, яка знаходить прояв у законодавчо закріпленому обмеженні варіативності визначених змістом суб'єктивного речового права на чуже майно правових можливостей їх носія;

– визначено умови і сферу застосування механізму превентивного самозахисту речових прав на чуже майно. Він може застосовуватися ще до моменту виникнення безпосередньої перешкоди на шляху здійснення суб'єктивних речових прав на чуже майно в Україні, але за наявності реальної (не уявної) загрози бажаному для управненої особи вільному здійсненню суб'єктивних речових прав на чуже майно, з урахуванням специфіки змісту порушеного права, характеру дій правопорушника, а також ймовірних наслідків, що мають бути спричинені цим правопорушенням. Засоби превентивного самозахисту речових прав на чуже майно полягають у здійсненні без звернення до відповідних юрисдикційних органів невідкладних, негайних і пропорційних заходів самими учасниками цих правовідносин, що є необхідними й достатніми для відновлення втрачених чи заблокованих правопорушенням правових можливостей їх носія.

Удосконалено:

– положення про те, що пред'явлення носієм суб'єктивного речового права на чуже майно в Україні позову про визнання належного йому невизнаного чи оспорюваного відповідачем права (як-от сервітут, емфітевзис, суперфіцій та інші права, які прямо не віднесені законодавцем до речових прав на чуже майно) відбувається за аналогією з позовами власника майна про визнання права власності на річ. Доведено, що вказаний спосіб захисту прав на чуже майно має речово-правову природу, оскільки стосується спірної речі, й абсолютний характер, тому що може бути звернений до будь-якої особи, яка не визнає зазначене право;

– доводи на користь необхідності впровадження до чинного цивільного законодавства України правових конструкцій безпосереднього й опосередкованого володіння, їх правової природи й особливостей. Під безпосереднім пропонується розуміти фактичне володіння, що здійснюється власником особисто або через уповноважену ним особу, а опосередкованим володінням є фактичне володіння, що здійснюється іншою особою через носія суб'єктивного речового права на чуже майно. Обґрунтовано, що право на захист суб'єктивного речового права на чуже майно може бути надано як безпосередньому, так і опосередкованому володільцю;

– теоретичні висновки про те, що посесорний (володільницький) захист за своєю юридичною природою є захистом володіння як фактичного стану поточної приналежності речі. Зазначений захист спрямований на підтримку «status quo» володільця за допомогою повернення втраченої речі власнику або усунення наявних перешкод у

володінні спірною річчю. Ця мета може бути досягнута за допомогою неюрисдикційної форми захисту володіння як фактичного стану (шляхом самозахисту чи превентивного самозахисту) або із застосуванням найпоширенішої й дієвої юрисдикційної форми його захисту (шляхом звернення до суду зі спеціальним (посесорним) позовом).

Набули подальшого розвитку:

– наукові погляди щодо меж й умов правомірності застосування способів юрисдикційного захисту й самозахисту суб'єктивних речових прав на чуже майно в Україні. Так, межі застосування способів захисту суб'єктивних речових прав на чуже майно визначаються передусім вимогами щодо правомірності дій їх носія, які повинні узгоджуватися із вимогами чинного цивільного законодавства України й моральними засадами суспільства, не порушувати прав і законних інтересів інших осіб, не підпадати під поняття «самоправство», а умови правомірності обрання способів юрисдикційного захисту й самозахисту суб'єктивних речових прав на чуже майно в Україні – мірою і ступенем заблокованої правопорушенням можливості безперешкодного його здійснення, особливостями цивільно-правового режиму вказаного чужого майна, крім того, вони також повинні узгоджуватися із змістом порушеного суб'єктивного речового права на чуже майно і характером й наслідками дій правопорушника;

– теоретичні висновки про те, що у разі порушення умов договору, укладеного між власником земельної ділянки й суперфіціарієм, контрагенти мають право використати зобов'язально-правові засоби захисту. У разі порушення прав суперфіціарія з боку третіх осіб, враховуючи абсолютний характер захисту суперфіцію як різновиду речових прав на чуже майно, суперфіціарій має право обрати для захисту свого порушеного права речово-правові способи його захисту;

– положення стосовно того, що захист володіння є родовим поняттям щодо захисту титульного володіння й посесорного захисту фактичного стану володіння. Захист титульного володіння має речову природу, а тому забезпечується речово-правовими позовами. Доведено, що фактичне володіння може захищатися в усіх випадках втрати володіння річчю без згоди фактичного володільця.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій роботі – при проведенні подальших теоретичних розробок щодо способів захисту речових прав на чуже

майно;

- у правотворчій сфері – при удосконаленні чинного цивільного законодавства України;
- у навчально-методичному процесі – при викладанні начальної дисципліни «Цивільне право України» та інших дисциплін, для підготовки відповідних методичних і навчальних посібників та підручників.

Апробація результатів дисертації. Одержані в ході дослідження висновки, узагальнення й пропозиції обговорювалися на засіданні кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав (м. Харків, 18 грудня 2015 р.), «Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин» (м. Харків, 17 лютого 2017 р.), «Новітні тенденції зобов'язального права (Матвєєвські цивілістичні читання)» (м. Київ, 26 жовтня 2018 р.), «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав» (м. Харків, 19 грудня 2018 р.), «Дев'ять юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано шість статей в наукових фахових виданнях України та у зарубіжних виданнях з юридичного напрямку, тези п'яти доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Відповідають поставленим меті та завданням дисертації, зумовлені логікою розкриття теми дослідження та досягнення наукових результатів. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, що містять 7 підрозділів, списку використаних джерел і додатку. Загальний обсяг рукопису дисертації становить 237 сторінок, із яких основний текст - 205 сторінок, список використаних джерел 348 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації і її зв'язок із науковими програмами, планами й темами, з'ясовано стан наукової розробки поставленої проблеми. Сформульовано мету й завдання дослідження, вказано його об'єкт, предмет й методологію, а також

теоретичні положення наукової новизни, висвітлено теоретичне й практичне значення роботи, наведено відомості про апробацію одержаних результатів і публікацій за темою дисертації.

Розділ 1 «Загальна характеристика правових засобів захисту речових прав на чуже майно в Україні» складається з трьох підрозділів, в яких надано загальну характеристику речових прав на чуже майно і способів їх захисту.

У підрозділі 1.1 «Теоретичні положення щодо захисту речових прав на чуже майно в Україні» проведено всебічний аналіз основних положень цивілістичної доктрини про речові права на чуже майно в Україні й правові засоби їх захисту. Досліджено ознаки речових прав на чуже майно, запропоновано визначення поняття «суб'єктивне речове право на чуже майно». Розглянуто законодавчий і доктринальний підходи до встановлення загальних і окремих видів способів захисту речових прав на чуже майно.

Наголошено на необхідності уніфікації існуючих ознак речових прав на чуже майно, запропоновано класифікувати їх на ознаки загальні й спеціальні. Обґрунтовано, що суб'єктивне речове право на чуже майно – це міра дозволеної правомірної поведінки управленої особи, якої вона набуває на підставі домовленості з власником чи безпосередньо на підставі закону, яка надає можливість задоволення інтересу за рахунок його власних дій, спрямованих на безпосередній вплив на чужу річ.

Доведено, що законодавче впровадження повноцінного принципу «numerus apertus» речових прав у процесі рекодифікації (оновлення) чинного Цивільного кодексу України доцільно розглядати як передчасний напрямок реформування чинного цивільного законодавства України. Запропоновано компромісний підхід з установленням так званого принципу «numerus quasi-clausus» як більш гнучкого механізму регулювання цивільних відносин щодо об'єктів нових видів речових прав.

Визначено, що основними функціями державної реєстрації речових прав та їх обтяжень є: правоохоронна, фіскальна й інформаційна.

На підставі аналізу положень вітчизняного цивільного законодавства сформульовано дефініцію поняття «способи захисту речових прав на чуже майно»

Констатовано, що до визначальних ознак способу захисту речових прав на чуже майно належать: 1) відсутність законодавчого закріплення переліку спеціальних способів захисту речових прав на чуже майно; 2) матеріально-правовий характер; 3) наявність кореспондуючого обов'язку,

покладеного на суб'єкта, який, за умови успішної реалізації способу захисту прав, зобов'язаний його виконати в добровільному або примусовому порядку; 4) можливість застосування державного примусу; 5) існування взаємозв'язку й взаємообумовленості із процесуальними механізмами і засобами захисту.

З'ясовано роль мір цивільно-правової відповідальності за порушення прав і законних інтересів носія речових прав на чуже майно у досліджуваному сегменті механізму цивільно-правового регулювання.

Підрозділ 1.2 «Юрисдикційні способи захисту речових прав на чуже майно в Україні» присвячений комплексному розгляду специфіки реалізації юрисдикційних форм захисту речових прав на чуже майно.

З урахуванням подвійної правової природи речових прав на чуже майно підтримано позицію щодо можливості їх захисту як у речово-правові, так і зобов'язально-правові способи, що застосовуються для захисту права власності.

Установлено, що для захисту речових прав на чуже майно, а також прав володіння й користування на так звані квазі-речові права (права управителя, заставодержателя, орендаря, хранителя), у випадках, коли йдеться про порушення володіння й користування, найбільш доречним буде застосування тих мір, які забезпечують усунення безпосереднього неправомірного впливу з боку будь-яких третіх осіб.

Наголошено, що, ураховуючи специфіку відносин, що виникають між носієм речових прав на чуже майно й власником (контрагентом), до зобов'язально-правових способів захисту речових прав на чуже майно можна віднести позови про: повернення майна на підставі договірного зобов'язання, відшкодування шкоди, визнання недійсним правочину та інші. В окрему групу необхідно об'єднати позови про відшкодування шкоди, заподіяної речі, а також завданої речовим правам на чуже майно внаслідок проведення антитерористичної операції, визнання незаконними (недійсними) правових актів, що порушують речові права на чуже майно.

У підрозділі 1.3 *«Самозахист речових прав на чуже майно в Україні»* досліджено особливості застосування самозахисту як неюрисдикційної форми захисту речових прав на чуже майно.

Запропоновано способи самозахисту речових прав на чуже майно розглядати як вольові дії або бездіяльність, що відповідають меті ліквідації загрози порушення речових прав на чуже майно або їх відновлення й визначають порядок реалізації самозахисту речових прав на чуже майно.

Зроблено висновок, що превентивний самозахист може застосовуватися

до моменту виникнення безпосередньої перешкоди на шляху здійснення суб'єктивних речових прав на чуже майно в Україні, але за наявності реальної (не уявної) загрози бажаному для управненої особи вільному здійсненню суб'єктивних речових прав на чуже майно з урахуванням специфіки змісту порушеного права, характеру дій правопорушника, а також імовірних наслідків, спричинених цим правопорушенням.

Засоби превентивного самозахисту речових прав на чуже майно обираються без звернення до відповідних юрисдикційних органів, вони є невідкладними, негайними й пропорційними, застосовуються до правопорушника самими учасниками досліджуваних правовідносин, вважаються необхідними і достатніми для відновлення втрачених чи заблокованих правопорушенням правових можливостей їх носія.

Розділ 2 «Захист окремих категорій речових прав на чуже майно» містить чотири підрозділи і стосується правового аналізу специфіки захисту окремих категорій речових прав на чуже майно в Україні.

У підрозділі 2.1 *«Захист сервітутних прав»* досліджено правову природу й особливості захисту сервітутних прав як різновиду речових прав на чуже майно.

Визначено, що відповідно до положень чинного цивільного законодавства України сервітут є речовим правом на чуже майно, яке може встановлюватися за договором, законом, заповітом або за рішенням суду. Виходячи з цього, його захист може здійснюватися як у речово-правові, так і зобов'язально-правові способи. Особливість захисту сервітутних прав зумовлена передусім юридичною природою сервітутів. Право на захист і самозахист має як сервітуарій, так і сервітуодавець.

Встановлено, що цивільно-правовий захист сервітутних прав являє собою сукупність передбачених цивільним законодавством способів (речово-правових, зобов'язально-правових і самозахисту), використання яких спрямоване на відновлення й захист порушених або оспорюваних прав сервітуарія. З огляду на це видається можливою реалізація захисту сервітутних прав превентивними засобами у межах юрисдикційної та неюрисдикційної форми захисту суб'єктивних цивільних прав.

Обґрунтовано, що впровадження окремого конфесорного способу захисту сервітуту у вітчизняне цивільне законодавство є недоцільним. Можливість використання негативного позову сервітуарієм повинна визначатися з точки зору усунення перешкод у користуванні ним належним йому майном, що неможливе без обтяження чужої нерухомості. Доведено, що захист сервітутних відносин віндикаційним позовом вбачається у цьому контексті необґрунтованим.

Визначено умови встановлення сервітуту в судовому порядку, що зводяться до такого: 1) відсутність обопільної згоди сторін з усіма істотними умовами встановлення сервітуту; 2) фактична неможливість задовольнити потреби власника та/або землекористувача в інший законний спосіб.

Аргументовано необхідність законодавчого закріплення нормативних положень, які формують правову конструкцію узуфрукта. Так, потрібно впровадити і закріпити дефініцію й ознаки категорії «узифрукт».

У підрозділі 2.2 «Захист прав користувача чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб» розглянуто особливості здійснення й захисту прав користувача чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб.

Спираючись на аналіз чинного законодавства України, констатовано, що наявне очевидне розмивання кордонів між речовим правом емфітевзису й зобов'язальним правом оренди земельної ділянки сільськогосподарського призначення.

Виокремлено головні ознаки емфітевзису як речового права на чуже майно, як-от строковість, відчужуваність; успадковуваність, абсолютний характер захисту прав емфітевта від третіх осіб.

Запропоновано внести зміни до частини 4 статті 1021 Земельного кодексу України («Підстави набуття і зміст права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб або для забудови»), виклавши її у такій редакції: «строк користування земельною ділянкою державної та комунальної власності для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) не може перевищувати 50 років; строк користування земельною ділянкою приватної власності для забудови (суперфіцій) не може перевищувати 100 років». Із метою узгодження з нормами цивільного законодавства у статті 408 ЦК України має бути зафіксовано, що строк договору про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб встановлюється договором і не може перевищувати 50 років.

Підкреслено, що право емфітевзису, яке виникає на підставі договору, може бути захищене як у речові, так і зобов'язальні способи. Водночас обраний спосіб захисту повинен бути належним і відповідати характеру відносин між сторонами.

Доведено, про неможливість орендаря земельної ділянки захищати своє порушене право від орендодавця (власника земельної ділянки) шляхом використання речових способів (віндикаційного, негаторного позовів).

У підрозділі 2.3 «Захист прав користувача чужою земельною ділянкою для забудови» розглянуто правову конструкцію суперфіцію, його юридичну природу й особливості його цивільно-правового захисту.

Обґрунтовано, що правовідносини суперфіцію й оренди є окремими правовими конструкціями з різною правовою природою, адже вони регламентуються різними главами Земельного кодексу України й Цивільного кодексу України, а отже, положення законодавства про суперфіцій не можуть застосовуватися до правовідносин оренди і навпаки.

Доведено, що залежно від того, яке з речових прав користувача земельної ділянки порушено або стосовно якого з належних йому речових прав виникла загроза його порушення, особа виступатиме або як власник, або як суб'єкт речового права на чуже майно – права забудови. Таким чином, захист права власності суперфіціарія, якщо воно порушується або існує загроза виникнення таких порушень, можна розглядати з точки зору правоможностей його власника – володіння, користування й розпорядження. У разі, якщо мова йде не про правовідносини, а про суперфіцій як речове право на чуже майно, захисту підлягатиме тільки право користування чужою земельною ділянкою як різновид прав на чуже майно.

Встановлено, що до умов застосування віндикаційного позову з метою захисту права суперфіціарія доцільно включити додаткові умови.

Аргументовано, що негаторний позов може бути поданий користувачем земельної ділянки для забудови з метою захисту свого речового права на чуже майно (суперфіцію), а також користувачем земельної ділянки для захисту свого права власності на промислового, побутового, соціально-культурного, житлового та інших споруду від дій третіх осіб і від власника земельної ділянки.

Доведено необхідність закріплення в чинному цивільному законодавстві України істотних умов договору суперфіцію.

Підрозділ 2.4 «Захист прав володіння» присвячено правовому аналізу основних особливостей інституту володіння в цивільному законодавстві України, а також різних наукових підходів до визначення його місця у цивілістичній доктрині, розглянуто механізм захисту володіння.

Підкреслено, що, виходячи зі змісту статті 396 ЦК України, у цивільному законодавстві України саме право володіння захищається позовами, передбаченими для захисту права власності, зокрема, позовами про: витребування майна (ст. 387 ЦК України), усунення перешкод у володінні (ст. 391 ЦК України), запобігання можливим порушенням фактичного володіння (ч. 2 ст. 386 ЦК України).

Спираючись на результати вивчення новітніх цивілістичних

досліджень, констатовано, що спостерігається тенденція до перегляду й комплексної модернізації інституту володіння, які мають бути враховані вітчизняними правниками й законотворцями у процесі рекодифікації (оновлення) чинного Цивільного кодексу України.

Визнання володіння фактом, що за певних умов породжує право, допоможе уникнути довічної дилеми «факт?» чи «право?». Зроблено висновок, що визнання теорії, за якою володіння розглядається як фактичний стан, що породжує відповідні правові наслідки, дало б змогу вирішити проблему місця володіння в системі речового права України й позбавило б необхідності обрання між концептами «володіння-факт» і «володінням-право».

Додатково обґрунтовано необхідність впровадження в чинне цивільне законодавство України правових конструкцій безпосереднього й опосередкованого володіння. Право на захист має бути надано як безпосередньому, так і опосередкованому володільцям. Крім того, воно може бути реалізовано, серед іншого, й за допомогою самозахисту проти особи, яка незаконно позбавляє його володіння річчю, або іншим чином незаконно порушує його володіння, або дія якої створює неминучу загрозу незаконного позбавлення володіння або його порушення. Засобами самозахисту вважаються негайні й пропорційні заходи (їх вжиття), необхідні і достатні для повернення речі, припинення або запобігання позбавленню володіння.

Аргументовано, що юридичний зміст посесорного захисту володіння полягає в тому, що власник речі має право вимоги його захисту, оскільки не доведено відсутності юридичного факту виникнення прав володіння (власник є власник, поки не доведено інше). Застосування зазначеного захисту (з огляду на природу) спрямоване на підтримку саме «status quo» (існуючого стану) за допомогою повернення речі власнику або усунення перешкод у володінні річчю. Визначено, що характерними властивостями, притаманними посесорному захисту володіння, є: 1) доведення факту володіння, а не титул на річ; 2) мета посесорного захисту володіння – «status quo».

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, яке полягає у визначенні правової природи речових прав на чуже майно в Україні й особливостей їх захисту, розкрито практичні аспекти застосування правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані зі здійсненням і захистом

речових прав на чуже майно, що надало можливість сформулювати низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети наукового пошуку.

1. Речове право на чуже майно – це звужене за своїм обсягом, порівняно з правом власності, абсолютне суб'єктивне цивільне право, що є мірою обтяження права власника, що дає його носію можливість безпосереднього здійснення свого права на чуже майно й наділяє його абсолютним захистом. Обсяг й міра правоможностей носія речових прав на чуже майно залежить від його правового титулу й приписів імперативних нормам цивільного законодавства України.

2. У сучасних умовах реформування вітчизняного законодавства провідним напрямком рекодифікації (оновлення) чинного Цивільного кодексу України є подальша його європеїзація. У цьому контексті запропоновано поступове впровадження й закріплення у вітчизняному цивільному законодавстві принципів інституту речових прав на чуже майно, до яких доцільно віднести: 1) принцип гнучкого переліку речових прав на чуже майно («*numerus quasi-clausus*»), застосування якого ґрунтуватиметься на загальному для цивільного права диспозитивному правилі; 2) принцип абсолютності речових прав на чуже майно; 3) принцип паритетності; 4) принцип публічності; 5) принцип неприпустимості зловживання правом; 6) принцип релятивної диспозитивності здійснення речових прав на чуже майно. Наведений перелік не є вичерпним, але може бути розглянутий як стійкий базис ефективного забезпечення оптимально змодельованого регулювання цивільно-правових відносин.

3. Під способами захисту речових прав на чуже майно слід розуміти заходи матеріально-правового характеру, закріплені у чинному цивільному законодавстві України, які відповідають змісту суб'єктивного речового права на чуже майно, щодо якого виник спір, є належними та спрямовані на припинення порушення та/або поновлення порушених речових прав на чуже майно, що застосовуються судом або юрисдикційним органом у примусовому порядку, або ж безпосередньо суб'єктом речових прав на чуже майно на підставі договору та/або закону в примусовому порядку, чи виконуються особою, яка порушила право, у добровільному порядку на вимогу правомочного суб'єкта цих прав.

4. Провідними характерними ознаками, нерозривно пов'язаними із способом захисту речових прав на чуже майно, виступають: 1) відсутність законодавчого закріплення переліку спеціальних способів захисту речових прав на чуже майно; 2) матеріально-правовий характер; 3) наявність

кореспондуючого обов'язку, покладеного на суб'єкта, який, за умови успішної реалізації способу захисту прав, зобов'язаний його виконати в добровільному або примусовому порядку; 4) можливість застосування державного примусу; 5) існування взаємозв'язку й взаємообумовленості із процесуальними механізмами й засобами захисту.

5. Захист речових прав на чуже майно здійснюється в різні способи, які у своїй сукупності являють собою комплекс особливих процедур юрисдикційного й неюрисдикційного характеру. Досліджувані права також можуть захищатися як у речово-правові, так і зобов'язально-правові способи, які належать до цивільно-правових способів захисту права власності, що мають компенсаційно-відновлювальний характер.

6. Проведене дослідження дає підстави для висновку, що цивільно-правовий захист сервітутних прав являє собою сукупність передбачених цивільним законодавством України способів (речово-правових, зобов'язально-правових і самозахисту), використання яких спрямоване на відновлення й захист порушених або оспорюваних прав сервітуарія.

7. Для захисту сервітутного права у межах речово-правових способів захисту обґрунтовано можливість використання саме негаторного позову, захист сервітутних відносин віндикаційним позовом вбачається неможливим. Встановлено можливість реалізації захисту сервітутних прав у превентивні способи в межах юрисдикційної й неюрисдикційної форми захисту суб'єктивного цивільного права.

8. Зроблено висновок про те, що до умов застосування віндикаційного позову з метою захисту права суперфіціарія доцільно включити наступні додаткові умови: 1) наявність у позивача (якщо позов пред'являється забудовником, а не власником на користь забудовника) права забудови на витребувану земельну ділянку, яка має індивідуально-визначені ознаки (кадастровий номер, місце розташування й розмір земельної ділянки, встановлені у визначеному законом порядку); 2) фактичне вибуття такої земельної ділянки з володіння суперфіціарія; 3) володіння даним майном третьою особою без законних підстав.

9. Аргументовано обґрунтованість впровадження до чинного цивільного законодавства України правових конструкцій безпосереднього (коли фактичне володіння здійснюється власником особисто або через уповноважену ним особу) й опосередкованого (якщо фактичне володіння здійснюється через власника обмеженого права) володіння. Право на захист має бути надано як безпосередньому володільцю, так і опосередкованому, воно може бути реалізовано, серед іншого, й за допомогою самозахисту проти особи, яка незаконно

позбавляє володіння річчю, або іншим чином незаконно порушує його володіння, або дія якої створює неминучу загрозу незаконного позбавлення володіння або його порушення. Засоби самозахисту обмежуються негайними й пропорційними заходами, необхідними й достатніми для повернення речі, припинення або запобігання позбавлення володіння або його порушення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Філонова Ю. М. Загальна характеристика правових засобів захисту речових прав на чуже майно в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 41. Том 1. С. 140–143.
2. Філонова Ю. М. Захист сервітутних прав в Україні. *Правові системи*: електрон. наук. фахове вид. 2018. №№ 1/2. URL: http://legalsystems.net.ua/?page_id=3923. С. 222 – 236.
3. Філонова Ю. Природа правових механізмів здійснення й захисту владення як основа модернізації інститута владення в гражданском законодавстві України. *Leges si viata*. 2019. № 9/2. С. 155–162.
4. Філонова Ю.М. Самозахист речових прав на чуже майно в Україні. *Право.ua*. 2019. № 3. С.162–169.
5. Філонова Ю.М. Захист прав користувача чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб за цивільним законодавством України. *Європейські перспективи*. 2019. № 4. С.158–165.
6. Філонова Ю. Цивільно-правова конструкція узуфрукта в країнах Європи та України: порівняльно-правовий аналіз та перспективи вдосконалення. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6\3. Р. 132-137.
7. Філонова Ю. М. Захист сервітутних прав: досвід римського права та сучасний стан. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова* (м. Харків, 16 грудня 2016 р.). Харків, 2016. С. 265–268.
8. Філонова Ю.М. Деякі питання щодо способів захисту речових прав на чуже майно в Україні. Новітні тенденції зобов'язального права (Матвєєвські цивілістичні читання): матеріали міжнародно-практичної конференції (м. Київ, 26 жовтня 2018 р.). Біла Церква, 2019. С. 209–211.
9. Філонова Ю. М. Теоритичні та практичні проблеми договору

суперфіцію за цивільним законодавством України. *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин*: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 95-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (м. Харків, 17 лютого 2017 р.). Харків: Право, 2017. С. 321–323.

10. Філонова Ю. М. Виключення майна з під арешту як спосіб захисту речових прав на чуже майно в Україні. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав*: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, (м. Харків, 19 грудня 2018 р.). Харків, 2018. С. 327–330.

11. Філонова Ю. М. До питання про визначення належного способу захисту речових прав на чуже майно. *Дев'ять юридичних диспутів з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васьковського*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса, 2019. С.281–285.

АНОТАЦІЯ

Філонова Ю.М. Захист речових прав на чуже майно в Україні.

– Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2020.

Дисертація присвячена дослідженню сутності й змісту правових засобів захисту речових прав на чуже майно з позицій вирішення теоретичних і практичних проблем чинного цивільно-правового регулювання; формулюванню теоретичних положень і пропозицій з удосконалення чинного цивільного законодавства України із урахуванням системного узагальнення й порівняння норм вітчизняного й закордонного законодавства у сфері захисту речових прав на чуже майно, а також розробці наукових висновків.

Вивчено особливості застосування способів захисту речових прав на чуже майно й особливості співвідношення варіативних способів захисту речових прав на чуже майно, конкретизовано риси взаємозв'язку й взаємообумовленості речово-правових і зобов'язально-правових способів захисту прав на чуже майно. Окрему увагу в роботі приділено

аналізу інститут володіння як виду речового права й специфіці його захисту.

Ключові слова: речові права на чуже майно, захист речових прав на чуже майно, способи захисту речових прав на чуже майно, принцип «*numerus quasi-clausus*».

АНОТАЦІЯ

Филонова Ю.М. Защита прав на чужое имущество в Украине. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право». - Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2020.

Диссертационная работа является одним из первых в отечественной гражданско-правовой науке комплексных научных исследований института защиты прав на чужое имущество, проведенным в контексте рекодификации (обновления) действующего гражданского законодательства Украины с учетом положительного зарубежного опыта.

Диссертация посвящена рассмотрению правовой сущности и содержания вещных прав на чужое имущество и их правовых средств защиты с позиций решения теоретических и практических проблем действующего гражданско-правового регулирования.

Анализируются теоретические положения, формулируются предложения по совершенствованию действующего гражданского законодательства Украины с учетом системного обобщения и сравнения норм отечественного и зарубежного законодательства в сфере защиты прав на чужое имущество.

Рассматриваются особенности применения способов защиты прав на чужое имущество и особенности соотношения вариативных способов защиты механизма гражданско-правового регулирования.

Отдельно внимание в работе уделено анализу института владения в качестве отдельного вида вещного вещных прав на чужое имущество, конкретизируются особенности взаимосвязи и взаимообусловленности вещественно-правовых и обязательственно-правовых способов защиты прав на чужое имущество.

Установлено родство, а также осуществлено и проведено разграничение гражданско-правовых средств защиты прав на чужое имущество в Украине и мер гражданско-правовой ответственности за их

нарушение, с учетом их роли и значения исследуемого сегмента права и специфики его защиты.

В результате проведенного исследования сформулирован ряд выводов, предложений по совершенствованию гражданского законодательства и правоприменительной практики по вещным правам на чужое имущество в Украине и способов их защиты.

Ключевые слова: вещные права, вещные права на чужое имущество, защита прав, защита вещные права на чужое имущество, способы защиты вещные права на чужое имущество, принцип «numerus quasi- clausus».

SUMMARY

Filonova J.M. Protection of rights to other anybody's property the laws of Ukraine. – Qualification thesis as a manuscript.

Dissertation for obtaining a scientific degree of Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.03 «Civil law and civil procedure; family law; international private law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2020.

The thesis is devoted to the research of the essence and content of legal means of

protection of property rights to another's property in the scope of theoretical and practical problems of current Civil law regulation; formulation of theoretical provisions and proposals for improving the existing civilian legislation of Ukraine taking into account the consistent of generalization and comparison norms of domestic and foreign legislation regulation in the field of protection of property rights of another's property, as well as the development of scientific conclusions.

Peculiarities of application of methods of protection of property rights are investigated on another's property and the peculiarities of the ratio of variable methods of protection property rights to another's property, specify the features of the relationship and interdependence between property law and obligation law ways to protect the rights to another's property. Special attention is paid to the work analysis of the institution of possession as a type of property law and its specifics protection.

Key words: property rights to another's property, protection of property rights to another's property, methods of protection of property rights to another's property, the principle of "numerus quasi- clausus".

Відповідальний за випуск:
доктор юридичних наук, професор
Надьон В.В.

Підписано до друку _____.2020 р. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № _____.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77